

REFORMÁTUS KÁNTOR

— Szerkeszti: Bódiss Tamás és Dávid István —

Dávid István

A reformáció korának énekanyaga és pedagógiai alkalmazásának időszerűsége

Valamikor a nyolcvanas évek derekán alkalmam volt részt venni egy ballagáson. A helyszín csak abban az értelemben fontos, hogy az anyaország területén egy olyan iskolában történt, mely ma már —szerencsére— egyházi fenntartású. Az ünnepség végén elhangzott a felhívás: „Énekeljük el a Himnuszt!” Már az is különös volt, hogy a nagyközönség, illetve a gyülekezetek kedvéért lejjebb transzponált B-dúros változat helyett a hangszóróból az eredeti —de csaknem énekelhetetlen— Esz-dúros letét előjátéka harsogott. A meglepetten várakozó, majd „cippzáros” szájúvá merevedő közönség pedig némán végighallgatta a magnetofonról lejátszott zenét. Meghallgattunk hát egy „dalt” —ahogy azóta többször is konferálták és aposztrofálták nemzeti imádságunkat— pontosabban, asszisztáltunk zenekari változata elhangzásánál. Semmi köze nem volt ahhoz, amiért eredetileg megszületett! Vajon napjainkban, pompás, fényes iskolai ünnepélyeinken vagy istentiszteleti alkalmainkon minden „ékesen és szép rendben” zajlik, illetve hangzik? A választ mindenki tudja. Visszakerülő iskoláink megszervezése, oktatási rendszerünk kialakítása az első időszakban hatalmas feladat volt. A rendelt idő felismerése azonban nem terjedt, nem is terjedhetett ki minden területre. Nem jó ez így, mert az elveszett időt nehéz pótolni. Az elszalasztott alkalom pedig egy zene és művészetmentes ifjúság kialakulását indíthatja el egyházunkban, egyházainkban.

A veszélyre már több mint egy évtizede figyelmeztetett a Magyar Egyházzenei Társaság *Nyilatkozat az ifjúság egyházzenei neveléséről* című dokumentumában,¹ melyet 36 zenei és egyházi szervezet közösen fogalmazott meg és tett közzé. A dokumentumot több református intézmény —köztük a Károli Gáspár Református Egyetem— ellenjegyezte. Többek között ez olvasható benne: „A nyilatkozat aláírói nem a vádaskodás és öncélú kritizálás szellemében, hanem saját felelősségük átérésétől indíttatva féltőn és szeretettel kérik az egyházak ifjúsági lelkipásztorait, hitoktatóit, tegyék mérlegre egyházzenei tevékenységüket

¹ *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 105–107.

és a jó pedagógus módjára tegyenek meg mindent azért, hogy az evangéliumi üzenet zenei szempontból is a tartalom és méltó forma harmóniájában érje el és érintse meg a rájuk bízott lelkeket.”

Mi történt azóta? Az értetlenség, sértődés vagy kezdeti duzzogások után örvendetes, hogy egyre több helyen ismerik fel és tartják fontosnak a kérdés megnyugtató kezelését annak ellenére, hogy mai világunk nem ebbe az irányba halad. „Mitől református egy iskola?” — kérdik sokan, és keresik a választ is egyben. Talán éppen attól, hogy megpróbálja komolyan venni önnön értékeit eligazodva az „általános és különös” esztétikai viszonyrendszerében, megpróbál őszintén az lenni, ami.

A kérdés tanulmányozása egyházzene-történeti, egyháztörténeti és pedagógiai megközelítést igényel. Mindhárom szempont túl- vagy alulértékelése helytelen következtetésekhez, majd hibás végeredményhez vezethet.

1.) Egyházzene-történeti megközelítés

Az éneklés reformáció korabeli megítélésének kérdésére most nem térek ki részletesen, annyit azonban leszögezhetünk, hogy mind Luther, mind pedig Kálvin —bár másként—rendkívül fontos eszköznek tekintette az éneklést a liturgiában és az oktatásban egyaránt. Megvizsgálva mai református énekeskönyvünk korabeli anyagát, négy nagy elkülöníthető csoportot látunk. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a mai énektanítási lehetőségeket és szempontokat figyelembe véve a kora protestáns hitelességet is hordozó, újabb, használható kategóriát vagy kategóriákat ne alkalmazhatnánk. A reformáció századában megjelenő énekanyag szerepe fokozatosan megváltozott: előtérbe került a közösségi részvétel, a tanítás befogadása, majd a buzdítás. E célok érdekében az énekanyag is viszonylag hamar, már az 1560–1570-es évekre összeállt és rendeződött. A készletet a középkori kanciók anyanyelvre fordított és némi szövegmodosítással átvett változatai, a történelmi énekek stílusában született, jellegzetesen magyar egyházi dallamok és a külföldről származó jövevénydallamok alkották. Ez az anyag felekezetek közöttinek tekinthető, hiszen nem csak a református és evangélikus egyház osztozott rajta, hanem több katolikus népénektár is átvett belőlük. Ez a tény és az a felismerés, miszerint az elkövetkező századok is elsősorban erre alapoztak, bármely felekezeti énektanítás alapjává emeli a XVI. századi törzsanyagot mind szakmai, mind pedig ökumenikus szempontból.

Lássuk egyenként ezen kategóriákat:

A) *Kanció* névvel a középkori strófikus vallásos énekek különböző fajtáit illeték, melyek elsősorban az egyházi ünnepekhez kötődtek. A reformáció ebben a műfajban fedezte fel legkorábban annak lehetőségét, hogy a gyülekezetszerűség és anyanyelvűség elvét az egyházi zenében érvényesítse. A közös éneklés előfeltételeként tehát sorra születtek meg a fordítások. Néhány jellegzetes példa: *Krisztus feltámadta* / *Christus surrexit* / *Christ ist erstanden* — már az ezredfordulón Európa-szerte ismert dallam a hozzá tartozó *Victimae paschali* /

Feltámadott Úr Krisztusnak áldozzunk, keresztyének — húsvéti szekvenciával.² Énekeskönyvünk még nyolc kanciót tartalmaz, melyek közül a XVI. századi énekkönyvekben jelent meg a közismert *Az Istennek szent angyala / Vom Himmel hoch* dallam, Luther híres karácsonyi énekének alapja, vagy a *Surrexit Christus hodie / Úr Krisztus feltámadta*.

Bár műfajilag nem, de stílusában mindenképpen ide sorolhatók a korábbi, gregorián eredetű liturgikus énekek magyar fordításai is, például invokációk: *Úr Isten, figyelmezzél; Uram Isten, siess minket megsegíteni* (151. ének) — antifónák: *Nisi tu Domine / Ha te meg nem tartasz* (158. ének) — himnuszok: *Veni redemptor* (302. ének), *Vexilla regis* (344. ének), *Veni creator* (373. ének)

B) A XVI. század *históriás és egyházi énekstílusának* legtöbb értékes darabját református énekeskönyvünk tartalmazza (kb. 50). Fő forrásuk a Tinódi Cronica és a Hofgreff-gyűjtemény. Közvetítőként a mai énekeskönyvhöz pedig a debreceni énekeskönyvet jelölhetjük meg, például *Siess, keresztyén* (161. ének); *Bocsásd meg, Úr Isten* (220. ének); *Semmit ne bánkódjál* (380. ének); *Imádkozzatok és buzgón kérjétek* (475. ének).

C) A *humanista metrikus énekek* viszonylag kis száma után (*Nagy hálát adjunk, Meghódol lelkem* — összesen 6 ének) a XVI. századi korálok száma már figyelemre méltó (23)! Meg kell állapítanunk viszont, hogy a lutheri reformáció által létrehozott gazdag és sokrétű énekanyag csak megkésve jutott el a magyar gyülekezetekhez. A reformáció századában ezek számaránya alig $\frac{1}{3}$ -a a maiaknak, és ha XVII. századiak jelenlétével is számolunk (szintén 23), ez az arány $\frac{1}{7}$ -re zsugorodik. Ennek oka minden bizonnyal egy rendkívül erős és élő liturgikus anyag megléte.

D) Külön kategóriát képeznek a *zsoltárok*, melyek a köztudatban sok téves megállapításra adnak alkalmat. A zsoltár az egyházenében a bibliai zsoltárok valamilyen módon történő előadását jelenti. Ennek három legelterjedtebb formája, a zsoltározás, a genfi zsoltár és a zsoltárparafrázis gyakran keveredik, annak ellenére, hogy stílusuk jól elkülönül, bár a liturgiában egyidejűleg is használható műfajokról van szó. Érdekes módon az óegyházi hagyományból átvett, ún. antifonális zsoltározás, melyet rendkívül gazdagon és sokrétűen használtak a kora protestáns időkben, ma szinte teljesen ismeretlen gyülekezeteink előtt, pontosabban mint idegen elem, mint katolikus maradvány jelentkezik a köztudatban. A Szenci-féle genfiszoltár-fordítások előtti élő gyakorlat tehát ma már a feledés homályába veszett. A zsoltárok magyar fordításának kiadásakor, 1607-ben, maga Szenci Molnár Albert is felhívta a figyelmet: „*Ti Kegyelmeteket is, tisztelendő Uraim, Lelkipásztorok és Scholamesterek fölötte igen kérem azon, hogy Kegyelmetek is jókedvvel fogadják ez könyvecskét, mellyel im kibocsátok barátimnak javallásokból, és az rágalmazók ellen, ez én munkámat ótalmazza Kegyelmetek. Mivelhogy azhoz nem olly szándékkal fogtam, hogy az előbbeni szokott énekeket ki akarnám venni az híveknek kezéből, avagy hogy ezeket egyebekénél éke-*

² A 80. genfi zsoltár zenei alapja ez a szekvencia.

sebbnek alítanám. [...] de az egész zsolnárt magyar versekben még senki nem formálta én tudásom szerint.”³ A szerző itt a kor kedvelt énekes műfaja, a zsolnártparafrázis védelmében szól.

A konfliktus feloldásának keresésében máig példaértékű lehet a Marosvásárhelyi Zsinat 1643-ban hozott döntése, mely a zsolnártok éneklésének kérdését így szabályozta: „A francia nótákra írott zsolnártokat a Szent Korona béveszi, hogy az templomokban énekelhetik, de úgy, hogy a másikat is el ne hadják, hanem alternatívan elegendő énekeljék, az innepnapokon pedig arra nézendő énekekkel éljenek, hétköznap pedig az francia zsolnártokat ritkán énekeljék.”⁴ Ebben a határozatban tulajdonképpen az áll, hogy a genfi zsolnártok nem helyettesíthetik a hagyományos liturgikus énekeket, hanem csak azokhoz hozzáadva, azokkal váltakozva énekelhetők az istentiszteleten.

A verses zsolnártparafrázis pedig mint a zsolnártok mondanivalójának legalmasabb közvetítési módja egyre inkább hivatalos, istentiszteleti használatra szánt zenévé vált, bár nem érte el a genfi zsolnártok népszerűségét.

2.) Egyháztörténeti kérdések

Jó lenne legalább elgondolkodni azon, hogy hitvallásaink és zsinati végzéseink vonatkozó részei hogyan értelmezhetők és értelmezendők a mai református közélet és tudományosság szempontjából. Ilyen kérdést vet fel a II. Helvét Hitvallás (1566), melynek megírását Heidelbergből szorgalmazták, és amelyet Méliusz Juhász Péterék az 1567-es, ún. „alkotmányozó” zsinaton fogadtak el. Ennek XXIII. —az énekléssel is foglalkozó— fejezetében olvasható: „De mint bármely dologban, úgy a nyilvános könyörgésekben is illik mértéket tartani, hogy azok túlságosan bőbeszédűek és fásasztók ne legyenek. [...] Ugyanígy az éneklést is, ahol az szokásos, korlátok közé kell szorítani a szent összejöveteleken. Az úgynevezett gregoriánus éneklésben sok képtelenség van, ezért méltán vetették el azt a mi egyházaink és több más egyház is. Ha vannak olyan egyházak, melyek hűségesen és helyesen imádkoznak, de énekelni nem szoktak, az ilyeneket nem kell elítélni. Nincs ugyanis minden egyháznak módja az éneklésre.”⁵

Legalábbis elgondolkoztató lehet számunkra az 1566-os francia fordítás új kiadójának, Courvoisier-nek következő értékelése: „Mint minden más hitvallás, a Helvét Hitvallás is magán hordja kora bélyegét. Az egyháznak arra az időre vonatkozó vallástétele, amikor megjelenik. Az akkor feltörő gondok vetületeképpen úgy proklamálja az örök evangéliumot, ahogyan azt abban a korban az akkor élők hallották és proklamálták”⁶ Nagy Barna, a Helvét Hitvalláshoz írt bevezetőjének 7. pontjá-

³ Szenci Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum. Előljáró beszéd 1607.* Új kiadás: Magyarországi Református Egyház Zsinata 2003. 25.

⁴ Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* Szerk. Buzogány Dezső. Kolozsvár 1999. 52.

⁵ *A Heidelbergi Káté, a Második Helvét Hitvallás.* Kálvin Kiadó, Budapest 2002. 185.

⁶ *La confession helvétique postérieure.* (Traduction française de 1566.) Introduction et notes par Jacques Courvoisier (Cahiers théologiques de l'actualité protestante) 1944. 16. I.

ban pedig így fogalmaz: „Mindennek —a hitvallásoknak is— rendelt ideje van. Nem időtlen igazságok képzelt örökkévalóságának birodalmához tartoznak. [...] Magukon viselik az ideiglenesség, a viszonylagosság, a múlandóság bélyegét. [...] érvényessége is csak jobb okulásig: az Isten Igéje által jobbakra taníttatásig áll fenn.⁷”

Nyilván, hogy a hitvallás szövegében nem a gregorián stílus egésze, hanem bizonyos korabeli és hitelveinkkel össze nem egyeztethető műfajok elvetéséről van szó. Csomasz Tóth Kálmán 1950-ben⁸ 45 ének gregorián eredetét mutatta ki énekeskönyvünkben, ezenken kívül 10 genfi zsoltár⁹ alapja szintén középkori dallam.

3.) Pedagógiai vonatkozások

Megkerülhetetlen kérdés az is, hogy a református egyházi ének, melynek tantárgyi bevezetése küszöbön áll, kiragadható-e vagy sem az egyetemes zene-történetből, vagy éppen annak különleges színfoltjaként kaphat igazán értelmet. Ma nem tehetünk úgy, mintha a magyar népzene rendszerbe foglalása nem történt volna meg Kodály, Bartók, Vargyas, Vikár munkásságának köszönhetően, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népzene, a zenetörténet és az egyházzene kölcsönhatásait és kapcsolatát tudományos alapokon vizsgáló korszerű szemléletet sem. Ellenkező esetben képzésünk belterjes és provinciális lesz, következésképpen eredménytelen is. Reformálni kell tehát az egyházi énekoktatást, azaz időszerűvé tenni és a minőséghez igazítani. Bizalommal lehetünk a ma rendelkezésre álló szakmai lehetőségek tekintetében, mert mind a lelkészi, mind a zenei-irodalmi oldal képes lesz elfogulatlanul közelíteni a megoldás felé. Ellenpéldák sora bizonyítja, hogy kényszerű helyben topogásunk okait itt kell keresnünk. Talán egyetértésre lehetne jutni abban, hogy az Isten igéjéhez méltatlan vacak glóriával is vacak marad. A cél tehát: a református zenei anyanyelv és a református zenei öntudat kialakítása. Ebben sok még a tennivaló egész egyházunkban. Református zenei anyanyelvünk általános megismerésének elengedhetetlen és máig időszerű igénye sajnos — éppen a még oly sok helyen fellelhető zenei analfabétizmus miatt— egyelőre csak reménység.

*

A megoldások keresése közben és éppen annak sikere érdekében sietett segítségünkre a Magyarországi Református Egyház Zsinata, amikor 2005. május 26–27-i ülésén elhatározta az egyházi ének tantárgyi bevezetését a református fenntartás alatt lévő iskolákban, külön órában, mással össze nem vonható módon. A Református Pedagógiai Intézet feladatkörébe tartozó egyeztetések

⁷ A Heidelbergi Káté, a Második Helvét Hitvallás. 95., 97.

⁸ Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest 1950. 422.

⁹ Losonczy Katalin: *A genfi zsoltárok története a magyar református énekeskönyvekben*. Kiadatlan doktori értekezés (DLA). Budapest 2004. 41–42.

elkezdődtek, a tantárgy célrendszere világos, az érintettekkel megtörtént az első kapcsolatfelvétel. A megvalósításért az RPI igazgatója, Márkus Gábor, és Tóth Kása István kateketikai előadó a felelős, a szakmai oldal képviselőjét Bódis Tamás mint zsinati előadó, Hoppál Péter, a Pécsi Református Kollégium főigazgatója és jómagam, mint az MRE Doktorok Kollégiuma Himnológiai és Egyházzenei szekciójának vezetője vállaltuk, természetesen szoros kapcsolatban az érintett kollégákkal. A projektvezető: Hoppál Péter.

A tantárgy bevezetésének jogi alapot az a zsinati határozat biztosít, mely módosítva az 1995-ös közoktatási törvényt, 2005-től kötelezően előírta az egyházi ének oktatását a református egyházi fenntartás alatt működő alap- és középfokú közoktatási intézményekben: egy évig heti egy órában a középiskolákban és két évig heti egy órában az általános iskolákban. Ugyanakkor egy esztendő türelmi időt hagyott a feltételrendszer kidolgozására. Az egyházi ének oktatása a hit és erkölcs tanórákkal együtt jelentős pedagógiai célt szolgál, melyek közül talán a legfontosabb a protestáns zenei anyanyelvi kultúra kialakítása, és a magyar református öntudat fejlesztése. „A kisiskolás korban természetessé vált énekanyag, a gyülekezetben és énekórákon is együtt énekeltszóltárok és dicséretetek nem csupán kulturális örökségünk továbbadását jelentik, hanem a felnőttkori gyülekezeti éneklés alapjait adhatják” — olvasható a célmeghatározásban. Az intézkedés ugyanakkor az egyházzene mint művészet és annak művelője, a zenetanár tekintélyét is növeli.

A *Magyar Református Nevelés* 2005. júniusi számában Márkus Gábor a témában egy hivatalos közleményt is közzétett,¹⁰ amely után a hivatásos egyházzeneészek, valamint a katekéták, vallástanárok, zenetanárok és egyházmegyei énekügyi előadók találkozásai is megtörténtek.

*

Az idegenforgalmi ismertető szerint a kolozsvári Farkas utcai templom egyik déli oldalpilléren ma is olvasható egy 1577-ből származó latin nyelvű felírás: „Qui non canit in coro, Stat sicut bos in foro”¹¹ (Aki nem énekel a kórusban, áll, mint ökör a vásárban.)

Ennek elkerülése végett elindult hát egy folyamat melynek sikere nagymértékben függ attól, hogy mennyire lehet alkalmazkodni egyrészt az életkori sajátosságokhoz, másrészt pedig az igei üzenethez, hiszen a tantárgy az iskolai hittanóráknak nyújt segítséget. Előttünk van a történelmileg és szakmailag egyaránt hiteles megoldás, a korai protestáns énekkészlet. Csak ki kell nyúlnunk érte, és újra alkalmaznunk kell azt, ami égszermár működött!

¹⁰ Márkus Gábor: „Az egyházi ének tantárgy bevezetéséről. RPI közlemény”, in *Magyar Református Nevelés* 2005/II. 5.

¹¹ *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 478.